

JÁNUSOVSKÁ TVÁR ĽUDSKÝCH PRÁV: MEDZI ĽUDSKOU DÔSTOJNOSŤOU A PRÁVOM MAŤ PRÁVA. NA MARGO TROCH KNÍH O PROBLEMATIKE ĽUDSKÝCH PRÁV

TATIANA SEDOVÁ, Katedra filozofie FF UMB, Banská Bystrica, SR

SEDOVÁ, T.: Janusian Face of Human Rights: Between Human Dignity and the Right to Have Rights (Remarks on three books on human rights)
FILOZOFIA 73, 2018, No. 4, pp. 318-328

On the background of three related books, the article deals with the concept of human rights as well as the key conceptual controversies concerning the latter. Three main aspects of human rights are underlined: philosophical, juridical and political ones. The relevance of the concepts of a person, human dignity and an autonomous subject appears clearly in the author's considerations. Further, postulating the universality of human rights unveils the vice of the liberal conception of human rights. Considered is also the tension between the idea of human rights, their institutional background and warranties in international context, where they are often purpose-built and power-politically instrumentalized.

Keywords: Human rights – Human dignity – Person – Conceptual issues – Arguments for different approaches – Source of rights – Justification of rights

„Byť radikálny značí prísť na koreň veci. Ale pre človeka je týmto koreňom on sám. Kritika náboženstva vedie k poznaniu, že najvyššou bytosťou pre človeka je on sám. Táto kritika teda vyústi do kategorického imperatívu prekonať všetky vzťahy, v ktorých je ľudská bytosť degradovaným, zotročovaným, ponížovaným, opovrhovaným tvorom.“

Karol Marx: *Ku kritike Heglovej filozofie práva*

Úvod Posledné dve desaťročia problematika ľudských práv ovládla nielen sociálno-politické morálne uvažovanie, ale aj verejný, najmä politický diskurz, a tak z neho fakticky vytlačila dovtedy dominujúce témy, tzv. veľké naratívny pokroku, tradície, národa a revolúcie. Túto skutočnosť zhodne konštatujú jednak protagonisti a rozliční ľudsko-právni aktivisti, jednak aj kritici doktríny ľudských práv, ktorí v nej vidia sekulárne náboženstvo a mocenskú ideológiu.¹

V súvislosti s ľudskými právami, nech už ich status a obsah vyložíme akokoľvek, sa deklaruje, že sú neodňateľné, neodcudziteľné, nepremlčateľné, nezrušiteľné. Pod neodňa-

¹ Pozri (De Benoist 2011, 22) a (Palovičová 2017, 58).

teľnosťou sa rozumie, že nikoho nemožno týchto práv zbaviť, neodcudziteľnosť značí, že ich nemožno delegovať na niekoho iného, nepremľčateľnosť vyjadruje to, že tieto práva nepodliehajú premlčaniu, a teda ich trvanie je počas života človeka neobmedzené, a nezrušiteľnosť odkazuje na ich nezávislosť od vôle zákonodarcu, ktorý ich nemôže anulovať (Palovičová 2017, 12). Tieto prívlastky pripisované ľudským právam deklarujú ich bezčasovosť, univerzálnosť, všeobecnú platnosť napriek kultúrnym odlišnostiam a limitom istých konkrétnych sociálnych a politických poriadkov. Ľudské práva s ich normatívnou autoritou doslova akoby suplovali božie desatoro, a preto sa nemožno priveľmi čudovať, že akákoľvek kritika tejto idey spojenej s ideou prirodzeného zákona a vrodenu ľudskou dôstojnosťou sa chápe ako svätokrádež, blasfémia, ba priam útok na podstatu humanity. Apoštoli ľudských práv však zatvárajú oči pred tým, že práve so šírením ekonomickej globalizácie ruka v ruke s neoliberalizmom a potláčaním kultúrnych osobitostí sa v medzinárodnej politike ľudské práva demaskujú ako západná ideologická doktrína, ktorá popiera realitu, zavádza falošné modly a dvojaké štandardy. Aj dnes jestvuje mučenie, kruté zaobchádzanie, obmedzovanie práv žien, slobody vyjadrovania, extrémna chudoba, vysoká miera kriminálnych násilných činov a iné fenomény porušujúce ľudské práva a stavy vecí, o čom svedčia správy Amnesty International, OSN, medzinárodnej organizácie práce a iných ľudskoprávných organizácií. Na úrovni politických procesov a medzinárodných vzťahov máme pred sebou rozličné možné scenáre vývoja, a nie každý je spojený s ideou akceptácie ľudských práv a ich implementácie.² Už z toho, čo sme skratkovite uviedli o politickej dimenzii ľudských práv, je zřejmé, že sama idea je ambivalentná a diskusia a ostré ideové spory sa vedú nielen o otázke ich univerzálnosti a zdroja, ale aj o výlučne západoeurópskom pôvode ľudských práv, čo má na úrovni politických a medzinárodných procesov osobité postavenie.

Komplexnosť idey ľudských práv a jej hlavné aspekty. Ideu ľudských práv ako takú možno skúmať z rozličných hľadísk a tematizovať ju z perspektívy viacerých disciplín – od práva, cez sociálnu antropológiu, politológiu, sociológiu, historiografiu, pedagogiku, teológiu a filozofiu. Každá disciplína prináša vlastnú optiku a iný prínos k skúmaniu povahy a podstaty ľudských práv, ich funkcie, vzťahu k morálke, právu, k pojmom človek, osoba, ľudská dôstojnosť, ich konkrétnemu obsahu a presadeniu, povinnosti a pod.

Filozofia nemá v tomto interdisciplinárnom skúmaní nijaké výsadné postavenie, ale práve filozofický prístup musí dôrazne trvať na odlíšení historických aspektov ľudských práv spojených s konkrétnymi mocensko-právnymi konšteláciami (dejinné zápasy proti svojvôli a krutosti vládncich a limitovanie vlád prostredníctvom zákonov), ktoré ich vygenerovali, a systematickej otázky ich zdôvodnenia, teda odpovede na otázku, kto je ich adresát, čo je ich zdrojom, aký je ich vzťah k právnym nárokom a povinnostiam, záväzkom, k morálke a spravodlivosti. Právne skúmania sa na jednej strane sústreďujú na analýzy relevantných právnych dokumentov, na ich teoretické právno-filozofické interpretácie, a na druhej strane právo tematizuje aj otázky kodifikácie nástrojov implementácie a inštitú-

² Bližšie o tejto téme (Krejčí 2011, 9-10).

cií na ochranu ľudských práv na ich národnej aj medzinárodnej úrovni. Politické vedy sa orientujú na funkcie ľudských práv v rámci národnej politiky a medzinárodných vzťahov a na skúmanie inštitucionálnych podmienok na implementáciu ľudských práv. Zároveň sa venujú aj odkrývaniu procesov využívania a zneužívania ľudských práv v aréne politických mocenských zápasov. Historické badania rekonštruujú právno-historické a mocensko-politické udalosti a konštelácie, vďaka ktorým sa sformovali ľudské práva a ich obsahová diferenciacia. Sociológia prízvukuje dimenziu legitimizácie, miesto a úlohu ľudských práv v sociálnom poriadku, venuje sa diagnóze a identifikácii bariér, ktoré bránia právnym postupom pri presadzovaní ľudských práv. Filozofia by mala plniť úlohu mediátora medzi disciplínami, lebo sa venuje najmä analýze konceptuálnych a argumentačných problémov, normatívности ľudských práv a výkladu termínu *ľudská dôstojnosť* ako ústrednému pojmu ľudských práv, vzťahu ľudských práv a pojmov človek, osoba, autonómia, spravodlivosť (Palovičová 2015, 759-769).

Napriek tomu, že v systematickej rovine sa idea ľudských práv interpretuje ahistoricky, samo objasnenie jej pôvodu a zrodu je nepochybné vecou histórie. Ľudské práva sa rodili v zápasoch proti tyranii a svojvôli moci, proti útlaku a rozličným formám zneuznania a poníženia.³ Z historického hľadiska boli práva v antickom svete definované prostredníctvom vzťahu jedinca a spoločenstva a vnímali sa výlučne v rámci tohto spoločenstva. Prelom znamenalo kresťanstvo, ktoré prinieslo ideu osobnej duše transcendentnej každej sociálnej identity. Osvietenstvo prisahá na existenciu prirodzených práv, ktoré našli praktické zhmotnenie v doktrínach francúzskej a americkej revolúcie. Podľa nich práva prislúchajú ľuďom na základe faktu, že sú ľudskými bytosťami, a pozitívne právo vyhlásované štátnou mocou sa pokladá za negatívne obmedzenie prirodzene nezávislého jedinca.

So zreteľom na spleť problémov ľudských práv, ktoré zaiste nie sú len náplňou filozofických traktátov a právnych dokumentov, ale sú prepletené s osudmi ľudí z mäsa a kostí, sú v domácom kontexte zaujímavé tri práce venované tejto téme. Nastolená problematika osciluje medzi fikciami a faktami, čo ustavične vyvoláva vzrušené debaty. Máme na mysli knižné publikácie z pera významnej slovenskej filozofky etičky Zuzany Palovičovej *Ambivalentnosť ľudských práv a neurčitost' ich pojmu z pohľadu filozofie*, slovenský preklad monumentálnej nemeckej príručky *Ľudské práva*, ktorej editormi sú Arnd Pollmann a George Lohmann, a napokon knihu *Ľudská práva* od politológa Oskara Krejčího.

O ľudských právach z pohľadu filozofky. Monografia Z. Palovičovej upozorňuje, že hoci téma ľudských práv, presnejšie rétorika spojená s týmto termínom a prezentovaná médiami, sa stala súčasťou verejného diskurzu, ich filozofická analýza a právny a politický aspekt nie sú v domácom kontexte predmetom akademického analýzy, ktorá by sa mala pridržať postupu *sine ira et studio*. Politológia tento pojem traktuje najmä v kontexte liberálnej demokracie, resp. v súvislosti s historickým vývinom ľudských práv a ich kategóriami. Z. Palovičová problematiku ľudských práv vcelku úspešne zbavuje ideologického balastu a rozvíja ju najmä z pohľadu filozofie. Táto perspektíva sa koncentruje na dva

³ Slovné spojenie ľudské práva sa objavilo v roku 1537 (pozri De Benoist, 2011, 25, pozn. č. 2).

základné problémy: na pôvod a zdroj generovania ľudských práv a otázku ich zdôvodnenia. Len ak koncepcia odpovie na tieto otázky, možno teoretizovať o druhoch a generácii ľudských práv, ich súvislosti s demokraciou, s medzinárodným právom, o ich naplnení v jednotlivých politických režimoch a reálnej vymáhateľnosti. Text publikácie autorka rozčlenila, okrem úvodu a záveru, do šiestich kapitol (*Idea ľudských práv. Jej zrod a historicko-ideový kontext; K povahe ľudských práv; Teórie ľudských práv; Právna dimenzia interpretácie ľudských práv; Dnešný ľudskoprávny diskurz; O právach v kontexte demokracie a spravodlivosti*). Autorka si všíma aj zdroje „popularity“ ľudských práv (práva ako zložka spravodlivosti, základ ľudskej dôstojnosti, inštitucionálny základ pre nastolenie spravodlivosti, odpoveď na morálne a politické otázky). Po dôkladnej analýze upozorňuje na rozdiely medzi právnou, politickou a filozofickou rovinou danej témy a každú podrobuje kritickému skúmaniu. Z tohto aspektu je cieľom práce demonštrovať ambivalentnosť ľudských práv a neurčitost' ich pojmu, a zároveň akcentovať osobitosť a relevantnosť filozofického prístupu. V tomto rámci sa pozornosť venuje hlavne liberálnej koncepcii, v ktorej sa presadili dve základné výkladové línie ľudských práv, ich povahy a zdroja: vôľová teória a záujmová teória. „Zástancovia teórie vôle interpretujú ľudské práva ako dôsledok uznania individuality a slobodnej vôle každého človeka. Tieto individuálne nároky majú špeciálnu právnú silu a sú obhájitelné proti všeobecným záujmom a cieľom. Naopak, zástancovia záujmovej teórie ľudských práv konštruujú ľudské právo ako sféru ochrany záujmov každého jednotlivca, ktorej zodpovedá povinnosť podporovať tieto záujmy“ (Palovičová 2017, 27). Každá z týchto koncepcií zápasí s problémami spojenými najmä s otázkou normatívnosti v zmysle neodňateľnosti a univerzálnosti, ale hlavný konflikt medzi nimi tkvie v tom, kto je nositeľom práv, či je to len jednotlivec, alebo aj spoločnosť, či možno pripisovať práva aj zvieratám, pričom napríklad teória záujmu zápasí s otázkou, ktoré záujmy majú takú morálnu relevantnosť, že sú predmetom právnej ochrany, ako možno zdôvodniť špecifické práva skupín, ako zaradiť nové práva do existujúcej sústavy, ktoré aspekty ľudskej existencie determinujú obsah ľudských práv. V intencii právnej dimenzie sa analyzujú názory predstaviteľov filozofie práva (E. W. Böckenförda, R. Dworkina, R. Alexyho). Autorka rieši aj problém, či existujú nejaké fundamentálne, absolútne práva, ktoré a priori nemožno nikdy porušiť a k akým dôsledkom to v praxi vedie. V nadväznosti na britskú právnú filozofku M. Dembour uvádza hlavné podoby legitimizácie ľudských práv: prirodzeno-právne, zmluvné, diskurzívne a prístupy akcentujúce ľudské práva ako výsledok sociálnych zápasov.

V práci sa presvedčivo preukázalo, že rozličné katalógy ľudských práv závisia od rozličných filozofických zdôvodnení, a zároveň sa naznačili pochybnosti o univerzálnosti pojmu ľudských práv z pozícií relativizmu, ale aj z pozícií zmluvných liberálnych koncepcií spoločnosti a štátu. Celkovo možno konštatovať, že autorke sa podarilo vyhnúť krajnostiam jednak ideologizmu v duchu „humanrightizmu“, jednak radikálnemu relativizmu, pričom nám pripomína, že „... najväčším problémom nie je ani tak otázka teoretického zdôvodnenia ľudských práv, ale spôsob ich presadenia“ (Palovičová 2017, 68). Zaujímavá je aj snaha o iný prístup k univerzalite ľudských práv, ktorý spochybňuje ich ontologické, morálne či transcendentné zakotvenie. Podľa autorky práve zámena hodnôt s praktikami

vedie k presadzovaniu univerzalizmu ľudských práv v kontexte odlišných kultúr a spoločností. Skutočnosť, že v koncepciách ľudskej dôstojnosti nájdeme analogické rysy, však neznačí, že jednoznačne a s definitívnou platnosťou možno určiť spôsoby, ako ju ochraňovať. Ľudské práva teda nie sú predpismi ani vzorom ako organizovať spoločnosť, ktoré sa majú nasilu aplikovať; podoba a konkrétne ukotvenie ľudských práv závisí od inštitucionálneho zázemia a empirickej podoby spoločensko-politického konsenzu (Palovičová 2017, 69). Z. Palovičová uvádza aj rozličné chápanie povahy a podstaty práv a bližšie charakterizuje jednotlivé prístupy k pojmu práva (právo ako nárok, ako výsada, právomoc a imunita), pričom právny poriadok zakladajúci normatívnosť je kombináciou týchto druhov práv. Prínos Palovičovej analýzy je najmä v artikulácii Jánusovskej podoby ľudských práv, ktoré sa na jednej strane obracajú k právu, na druhej strane k morálke. V tomto kontexte slovenská filozofka predložila podnetné úvahy, ktoré by mali rozličným samozvaným ľudskoprávnym aktivistom, najmä z radov žurnalistov, aspoň naznačiť hranice ich kreativity v otázke odsudzovania porušovania ľudských práv a ich selektívnej obhajoby.

Encyklopedická príručka o ľudských právach. Ďalším závažným dielom o komplexnej problematike ľudských práv so zreteľom na jej transdisciplinárnu a interdisciplinárnu povahu je preklad z autorskej dielne 71 nemeckých autorov a autoriek z oblasti filozoficko-právnej, ekonomickej či ústavnoprávnej, ktorý encyklopedicky približuje aktuálny stav výskumu, pričom nielenže ho opisuje, ale ho aj kriticky analyzuje a problematizuje. Nevďačnú a náročnú editorskú povinnosť na seba vzali nemeckí filozofi A. Pollmann a G. Lohmann. Encyklopedická 556-stranová publikácia sa okrem úvodu editorov delí na päť častí, ktoré sú podrobne rozčlenené podľa tematizovaných problémov (*I. Dejiny ľudských práv, II. Pojmy argumentácie, systematizácie, III. Konkrétne ľudské práva, IV. Kontroverzie a V. Prílohy*). Škoda, že príručka nezahŕňa aj vecný register, ktorý by pomohol prakticky sa orientovať pri vyhľadávaní jednotlivých problémov a ich riešení v rozsiahlom textovom labyrinte. Editori uplatnili pohľad, že ľudské práva sú „objavom“ moderny, čo – ako sami priznávajú – ani zďaleka nie je celkom bezproblémový predpoklad. Tento objav sa spája s teoretikmi spoločenskej zmluvy a zameriava sa na úvahy o legitímnom poriadku a ochrane tzv. prirodzených práv. State prvej časti knihy teda tematizujú predhistóriu ľudských práv v antike, kresťanstve a novoveku, no prinášajú aj názory jednotlivých klasických autorov, akými boli H. Grotius, Th. Hobbes, S. von Pufendorf, Jean-Jacques Rousseau, Th. Paine, I. Kant, J. G. Fichte, J. S. Mill či M. Weber. Okrem toho analyzujú relevantné klasické kritiky z pera E. Burkeho, O. de Gougesovej, J. Benthama, K. Marxa, C. Schmitta, H. Arendtovej a R. Rortyho. Zaujímavý je aj historický prehľad vývinu práva od roku 1776 až k postaveniu a stavu medzinárodného práva po roku 1948 so zreteľom na ideové i teoretické medzníky, akými boli Deklarácia práv človeka a občana z roku 1789, Deklarácia nezávislosti Spojených štátov a Virgínska deklarácia práv z roku 1776. Podrobne sa rozoberá obdobie 19. storočia a totalitarizmus, mapuje sa vznik Charty OSN a Všeobecná deklarácia ľudských práv. Z filozofického hľadiska je azda najpozoruhodnejšia II. časť *Pojmy, argumentácie, systematizácie*, lebo v nej sa rozvíjajú úvahy aj na margo otázok tvoriacich základ a pozadie každej koncepcie ľudských práv (pojem človeka, osoby, práva, ľudskej dôstojnosti, povinnosti). Bežne sa

pojmy ľudské práva, občianske práva a základné práva ponímajú ako navzájom zastupiteľné, hoci napr. politická participácia je zaiste občianskym právom, ale zrejme nie základným ľudským právom. Pri riešení tejto dilemy sa autori venujú vysvetleniu vychádzajúcemu z teórie demokracie, že platnosť ľudských práv sa zakladá na „politických aktoch kolektívneho sebaurčenia“, a teda adresátom základných práv sú len osoby, ktoré sú ich autormi. Druhý prístup morálnej filozofie zaznamenáva rozpor ústavno-právneho myslenia, teda že demokratické štáty propagujú ideu ľudských práv, ale v praxi zotrvávajú v postoji, že politické spoločenstvo definitívne rozhoduje, kto bude plnoprávnym členom (Pollmann – Lohmann 2017, 159). A. Pollmann obhajuje ideu, že svetoobčianske práva by mali byť záväzné pre všetky ústavoprávne systémy na celom svete a snaží sa argumentovať v prospech vytvárania transnacionálnej ľudskoprávnej kultúry, v ktorej rovnaký rešpekt pre všetkých predstavuje základnú morálnu hodnotu. Pollmann podľa všetkého nasleduje Kantove kozmopolitné svetoobčianstvo a hoci pripúšťam, že ľudstvo vystupujúce v 19. storočí ako regulatívna idea sa v súčasnosti akoby transformovalo na empirického aktéra, predsa len zoči-voči empirickej realite a *Realpolitik* pokladám túto tézu za jednu z ideí z ríše čirej metafyziky chcenia.

Právo na práva. Arendtovej dikcia v tejto veci – vo veci nezrušiteľných ľudských práv – je podľa mňa presvedčivejšia a realistickejšia. „Absolutní zbavení lidských práv se nejprve a především manifestuje zbavením místa ve světě, díky němuž se stávají názory důležité a činy účinné, něco mnohem fundamentálnějšího než svoboda a spravedlnost, jež jsou právy občanů, je v sázce, když příslušet k společenství, do něhož se člověk narodil, už není samozřejmost, a nepřísušet k němu už není záležitost volby, čili když se člověk ocitá v situaci, kdy to, jak s ním ostatní zacházejí, nezávisí na tom, co dělá nebo nedělá, pokud se nedopustí zločinu. Právě tato kritická situace a pouze ona je situace lidí zbavených lidských práv. Jsou zbavení nikoliv práva na svobodné jednání, nýbrž práva na jednání; nikoliv práva myslet si, co se jim líbí, nýbrž práva na názor vůbec. (...) To, že existuje právo mít nějaké práva (což znamená žít v nějakém rámci, ve kterém je člověk posuzován podle svých činů a názorů) a právo patřit k nějakému typu organizovaného společenství, jsme si uvědomili až tehdy, když se objevili miliony lidí, kteří následkem nové globální politické situace tato práva ztratili a nemohli je znovu získat“ (Arendtová 1996, 417). Aj s pojmom osoby a ľudskej dôstojnosti je to zložité, lebo pod osobou sa chápe buď jednoducho človek, alebo sa s osobou spája status a schopnosti. Nový impulz do nekonečnej debaty o povahe osoby a jej vzťahu k pojmu človek, ľudská bytosť priniesli kontroverzné názory P. Singera, ktorý tvrdí, že každý človek nie je osobou, napríklad embryá, dočatá, osoby s mentálnym postihnutím nie sú subjekty sebareflektujúce vlastný život. Singer kladie aj otázku, či možno ľudské práva stupňovať, pričom nepripisuje medzidruhovým biologickým hraniciam druhu morálny význam a vo všeobecnosti spochybňuje kantovské chápanie univerzálnosti subjektu ako autonómnej, morálnej a racionálnej bytosti (Pollmann – Lohmann 2017, 166-167). S dôrazom na rovnosť všetkých subjektov možno ľudskú dôstojnosť sekulárne zdôvodniť naozaj len so zreteľom na morálno-pragmatické aspekty a skúsenosti s politickými systémami nejako rozlišujúcimi ľudí (napr. nacistická rasová eugenika). Problémom je však to, že z ľudskoprávneho aspektu

ani príslušník *homo sapiens sapiens* nemusí byť adresátom práv. Všeobecne platný minimálny konsenzus sa začína narodením a mozgovou smrťou, hoci aj v tomto smere sa objavujú pochybnosti. Problémy sa vynárajú najmä v oblasti medicínskej a paliatívnej starostlivosti, v súvislosti s otázkou interrupcie, eutanázie, asistovanej samovraždy, udržiavania životných funkcií v prípade osoby v kóme. Tieto problémy sa v domácom kontexte systematicky, a najmä verejne nijako osobitne nepertraktujú, hoci ide o zložité, komplexné a naliehavé problémy, ktoré – „milosrdne“ zakryté závojom nevedomosti, resp. vykladané v duchu náboženského tradicionalizmu – však každodenne doliehajú na osudy množstva ľudí a pomyselne nám klopú na dvere.

Význam pojmu ľudskej dôstojnosti. Aj v súvislosti s problematikou ľudských práv a ľudskej dôstojnosti sa vynára veľa otázok. Hoci v klasických deklaráciách ľudských práv z 18. storočia sa tento pojem nenachádza, v antickej tradícii sa s ním operovalo a práve z nej ho prevzali právne aj morálne teórie. Zlom v tomto smere prináša až skúsenosť s druhou svetovou vojnou a vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv z roku 1948 sa už v Preambule hovorí o uznaní vrodenej dôstojnosti a rovnakých a neodcudziteľných práv pre všetkých členov ľudskej rodiny“ (Pollmann – Lohmann 2017, 170). Otázka, ktorá autorov v danom kontexte zaujíma, nie je problém historických odlišností výkladu pojmu ľudská dôstojnosť tak, ako ho prezentovali stoici, kresťanstvo, judaizmus či renesancia, ale súvislosť medzi týmto pojmom a ľudskými právami – pochopenie, prečo tradičný pojem nemôže slúžiť ako základ ľudských práv a ako vysvetliť vzťah medzi pojmom dôstojnosť a modernou subjektivitou (Pollmann – Lohmann 2017, 171). Spojenie pojmu ľudská dôstojnosť s ľudskými právami sa analyzuje po formálnej i obsahovej stránke. V prvom prípade ide o chápanie ľudskej dôstojnosti v intencii všeobecného normatívneho hľadiska, kým pre druhý aspekt má význam rozlíšenie medzi dôstojnosťou a cťou (P. Berger, 173), lebo v tradičnom chápaní je úcta diferencovaná a nezlučiteľná s ideou rovnakých práv. Len vtedy, keď skončujeme s diferencovaním medzi rozličnými osobami jedného individua – človeka –, keď sa inak definuje človek ako subjekt, ktorého dôstojnosť je nezávislá od statusu, keď vyjdeme z toho, že človek je nad ním a má práva práve preto, že je človek, možno sformulovať spojenie medzi ľudskou dôstojnosťou a ľudskými právami. K tomu pristupuje aj nová idea slobody, ktorá mu umožňuje rozhodnúť sa, akú úlohu, rolu chce plniť, a aj to, aký jej dá obsah. A to je základom moderného chápania ľudskej dôstojnosti. „Ľudské práva totiž majú zabezpečiť, že sa k človeku vo všetkých jeho rolách bude pristupovať tak, aby ich mohol slobodne plniť. Ľudské práva sú základné práva, ktoré majú zabezpečiť, že všetky oblasti spoločenskej praxe budú spĺňať také minimálne požiadavky, aby k nim mal každý človek prístup a aby v nich mohol realizovať svoje poslanie byť slobodným subjektom“ (Pollmann – Lohmann 2017, 175).⁴

⁴ Modernú ideu slobody ako autonómie vôle možno vyjadriť aj takto: „(Kantovo) tvrdenie mohol som konať ináč, ako som konal, predpokladá praktickú slobodu sebaurčenia a (...) zakladá sa na bezpodmienečnom vedomí zodpovednosti ako jediného *ratio cognoscendi* tejto slobody“ (pozri Muránsky 2015, 139-140).

Dnešný problém sa týka toho, či teoretické chápanie dôstojnosti možno naplniť materiálnymi podmienkami a charakteristikami kvalitného života bez toho, aby sme sa dostali na platformu tradičných etických koncepcií. (Pollmann – Lohmann 2017, 175-176). Táto časť príručky zahŕňa aj state venované právam a povinnostiam, adresátom práv, pojmu fundamentálnych práv, univerzálnosti a rovnosti. S diskusiou o neodcudziteľnosti a nedeliteľnosti súvisí aj otázka ľudskoprávneho minimalizmu verzus ľudskoprávneho maximalizmu, pričom prvý presadzuje obmedzenie ľudských práv na tie, ktoré pripúšťajú globálnu empirickú akceptáciu, kým druhý presadzuje čo najširšiu ochranu fundamentálnych ľudských práv (Pollmann – Lohmann 2017, 198). Tretia časť predkladá aj state zamerané na normatívne zdôvodňovanie ľudských práv – rozumovo-právne, kontraktualistické, diskurzívno-etické, teologicko-metafyzické a interkultúrne.

Tretia časť príručky predkladá konkrétne ľudské práva, a to od práv substitučných (život, výživa, bývanie, zdravie, voda, primeraná životná úroveň), slobody (zákaz mučenia, otroctva, osobná sloboda a bezpečnosť, voľný pohyb osôb, ochrana súkromného života, sloboda svedomia, náboženského života a prejavu), k politickým právam (napríklad zásada rovnakého zaobchádzania a zákaz diskriminácie a i.), právam na súdnu ochranu, (napríklad spravodlivé súdne konanie a i.), hospodárske práva (napríklad práca a spravodlivé pracovné podmienky a i.) sociálne práva (sociálne zabezpečenie a i.), kultúrne práva (napríklad vzdelanie, ochrana menšín a i.), ľudské práva tretej generácie (mier, životné prostredie, rozvoj, sebaurčenie). V závere tejto časti sa predkladajú charakteristiky a kritický rozbor špeciálnych dohovorov OSN, ktoré sa týkajú osobitne ohrozených skupín ľudí a diskriminácie ich ľudských práv, napríklad zdravotne postihnutých, detí a žien (napríklad Dohovor o právach dieťaťa, Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím, Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien a i.). Štvrtá časť príručky prináša prehľad a výklad kontroverzií v otázke univerzalizmu, kulturalizmu, relativizmu, koncepčné rozpory so zreteľom na problémy ľudských práv a svetovej štátnosti, medzinárodného humanitárneho práva, globálnej spravodlivosti, demokracie, pričom koncepčné a konceptuálne rozpory sa odvíjajú od troch dimenzií pojmu ľudských práv: práva, morálky a politiky. Prínosné sú aj state venované smerovaniu v oblasti globálnej ochrany ľudských práv so zreteľom na pôsobenie mimovládnych celosvetových organizácií a v kapitolách *Aktuálne otázky a zdroje konfliktov* autori/-ky prezentujú problematiku vojenskej intervencie, mučenia, terorizmu a vnútornej bezpečnosti, migrácie, štátneho občianstva, chudoby, vzdelávania v oblasti ľudských práv, bioetiky a práv zvierat. Každá z týchto tém prináša množstvo paradoxov, otvorených nezodpovedaných otázok a protichodných názorov a návrhov na ich riešenie. Možno súhlasiť s A. Lohmannom, že: „Ľudské práva môžeme chápať ako predpozitívne, ale zásadne politicky podložené nároky na základné práva voči verejnému poriadku, ktoré treba právne realizovať, sú dovolateľné, a okrem toho ich treba zaistiť aj medzinárodno-právne“ (Pollmann – Lohmann 2017, 430). Súčasťou príručky je V. časť *Priloha* obsahujúca zoznam a vysvetlenie skratiek, menný register, register autorov/-riek. Slovenský preklad, ktorý uzrel svetlo sveta vďaka intelektuálnemu aj organizačnému nasadeniu slovenského filozofa M. Muránskeho, ktorý publikáciu verejne prezentuje na akademickej pôde, ale aj

pred širšou kultúrnou verejnosťou, nepochybne prispeje k lepšiemu pochopeniu závažnosti problematiky ľudských práv. V našom prostredí ovládanom ideológiou simplifikovaného neoliberalizmu sa táto problematika posudzuje zväčša len klasickou optikou individuálnych politických práv a občianskych slobôd. Hodnota publikácie tkvie v tomto kontexte najmä v tom, že analyzuje spätosť týchto práv so sociálnymi a ekonomickými právami, bez ktorých sú cesty k autoritárskym až totalitným režimom otvorené aj v budúcnosti.

Liberálna vízia a kultúra. Podľa môjho názoru však ostáva otáznou, či príručka dostatočne doceňuje fakt, že rozdiely a nerovnosti spôsobené ekonomickým vykorisťovaním sa nahrádzajú rozdielmi kultúrnymi, ktoré sa prekonávajú toleranciou... Je zrejme, že editori sa tiež implicitne hlásia k liberalizmu, hoci k F. Fukuyamovmu vyhláseniu o „konci dejín“ v podobe najlepšieho vzorca sociálneho poriadku – k liberálnej demokracii – by sa zrejme neprihlásili; zastávajú však víziu liberalizmu sociálneho, hoci ponechávajú bokom to, že tento koncept nedokáže vyriešiť problém kultúry a etnických koreňov, čo má vplyv a dosah aj na chápanie ľudských práv a ich univerzálnosť. Politické nerovnosti a rozdiely dané vykorisťovaním sú neutralizované na kultúrne rozdiely, na rôzne životné formy, ktoré treba tolerovať. V liberalizme nastupuje politizácia kultúry a vzápätí kulturalizácia politiky, lebo ako presvedčivo pripomína S. Žižek, liberalizmus predpokladá protiklad medzi tými, ktorí sú ovládaní kultúrou, a tými, ktorí si ju autonómne, slobodne vyberajú a sú nad ňu povznesení. A keďže kultúra má charakter kolektívny, tradicionalistický, osobitý a uzavretý voči iným kultúram, máme tu protiklad medzi kolektívnym a individuálnym, lebo jednotlivec je univerzálny do tej miery, do akej sa vie vymaniť a povzniesť nad partikulárnu, konkrétnu kultúru, hoci ako empirické individuum musí žiť v istom konkrétnom empirickom prostredí. Toto napätie teda liberalizmus rieši tak, že svet jedinca delí na univerzálnu a partikulárnu sféru, sféru verejnú a sféru súkromnú, pričom sa pridŕža idey univerzálneho subjektu v kantovskej verzii. Tento subjekt dokáže transcendovať svoje partikulárne sociálne aj kultúrne korene a uplatňovať svoju univerzalitu a autonómiu, čo v prípade ľudských práv (idea rovnakého rešpektu, ľudskej dôstojnosti) značí aj to, že vlastná tradícia nie je lepšia ako tradícia tých druhých. „V liberalizme kultura prežívá, ale jako privatizovaná: jako styl života, soubor přesvědčení a zvyků, nikoli jako veřejná síť norem a pravidel. Kultura je tak doslova transsubstanciována: stejný soubor přesvědčení a zvyků, který dříve ztělesňoval spojující sílu kolektivů, se stává výrazem osobní a soukromé jedinečnosti. Protože kultura jako taková je zdrojem barbarství a netolerance, jedinou možností, jak překonat netoleranci a násilí, je vydělit z kultury jádro bytí subjektu, jeho univerzální podstatu: ve svém jádru musí být subjekt *kulturlos*“ (Žižek 2008, 133). Na jazyk sa nástojčivo natíska otázka, kto si ešte dnes vo víre diania spomenie na *Satan-ské verše* a ich autora S. Rushdieho, ktorý jasne demonštruje napätie medzi jednotlivými právami a najmä medzi nezmieriteľnými kultúrnymi odlišnosťami a ich artikuláciou, ktorá v danom prípade vyniesla spisovateľovi Chomejního fatvu a nenávisť (nielen verbálnu) sprevádzanú násilnosťami a mŕtvymi v islamskom svete (napr. aj v tureckej Anatólii v Sivase). Pritom ťažko predpokladať, že ich účastníci si prečítali čo i len riadok z románu. Roky, ktoré S. Rushdie strávil pod policajnou ochranou, boli sprevádzané aj pokryteckým postojom a rozporuplnými reakciami demokratických štátov, ktorí ústami

svojich predstaviteľov síce verbálne podporili sekulárny humanizmus a ľudské práva, ale v danom konkrétnom prípade sa ukázala aj slabosť verbálnych deklarácií voči islamskému celosvetovému útoku na slobodu.⁵ Vzhľadom na naznačenú problematiku je namieste otázka, či aj príručka nevychádza zo zamlčaného predpokladu že koncept ľudských práv a ich inštitucionálne zaistenie, ich spojenie s ľudskou dôstojnosťou a demokraciou, nie je v podstate predsa len západným produktom jej sekulárnej humanistickej kultúry?

Pohľad politológa. V tomto zmysle je kniha politológa O. Krejčího akýsi kontrapunkt k spomínaným prácam, lebo jeho optiku diktuje neúprosná logika dejín idey ľudských práv, historické mocenské dejiny ľudstva a vývoj medzinárodného práva. Podľa Krejčího nijaké prirodzené, neodcudziteľné a neodňateľné ľudské práva nejestvujú. Ľudské práva, to je politická doktrína, ktorá začala svoju kariéru a vzostup počas ostatných šiestich desaťročí. Krejčí sa pohybuje v rozmedzí štyroch etáp utvárania idey ľudských práv – od vzniku noriem proti svojvôli a krutosti ku konceptu ľudských práv založených na antropocentrizme osvietenstva cez konkretizáciu ľudských práv až k medzinárodným kódexom (Krejčí 2011, 142-143). Z histórie nemožno odvodiť, že ľudské práva prislúchajú jedincovi ako človeku, ale možno odvodiť to, že ide o vyjadrenie záujmu človeka žiť dôstojný život prostredníctvom humanistickej idey. Medzinárodné kódexy sú „neúplnou manifestáciou morálneho univerzalizmu, predstavujú dobový konsenzus, čo je len iný názov politického kompromisu“ (Krejčí 2011, 144). Autor analyzuje tenziu medzi princípom štátnej suverenity, na ktorej je založená Charta OSN, a požiadavkou univerzálnosti ľudských práv; podrobne vykladá nejasné vymedzenia ľudských práv ako vrodenných, neodcudziteľných, neodňateľných a univerzálnych (Krejčí 2011, 145-146). Kritizuje aj liberálnu predstavu, ktorá spája ľudské práva so slobodou, a zanedbávanie otázok spravodlivosti. Napĺňanie ľudských práv nie je automatický, a už vôbec nie prirodzený, samozrejmy proces spojený s globalizáciou a rozšírením liberálnej demokracie. Legislatívne zakotvenie ľudských práv je vcelku jednoduché tam, kde je demokratický právny štát, ale tam, kde sa komplikuje politická situácia alebo kde sa sociálny štát ocitá v kríze, ľudské práva sa obmedzujú a porušujú. Ťažko nesúhlasí s autorom, že: „Představa, že vývoj nepřetržitě lineárně směřuje ke stále širšímu a hlubšímu naplňování lidských práv, je neopodstatněna. Pořád existuje možnost reversibility, tedy návratu do výchozího stavu či do méně vyzrálých podob naplňování lidských práv. To patří k odkazu Velké Francouzské revoluce i socialistické revoluce v Rusku“ (Krejčí 2011, 160). Problémom ostáva požiadavka ľudských práv merať ich všetkým aktérom rovnakým metrom, čo však realita – najmä medzinárodných vzťahov a geopolitiky – ustavične vyvracia. Ľudské práva nie sú nijakým prirodzeným darom prírody, Boha, osvieteného vládcu, múdrej vlády, sú jazykom utláčaných a ponížených a naďalej ostávajú politickým programom pre spravodlivejší globálny spoločenský poriadok, ideálom, ktorý nestačí len verbálne deklarovať, ale vyžaduje odvahy a nasadenie pre ich presadzovanie.

⁵ Zaujímavý v tomto zmysle je doslov k českému vydaniu *Satanských veršov* z pera Miloša Mendela, prevzatého z časopisu *Nový Orient* č. 1/1991 (Rushdie, *Satanské verše*, S 499-504).

Záver. Všetky tri knihy predstavujú pozoruhodné a inšpiratívne príspevky, ktoré mapujú komplikovanú problematiku ľudských práv, ich rozličné aspekty, formálne aj obsahové, aspekty filozofické, politické, morálne aj právne. Napriek rozdielom jednotlivé publikácie prinášajú informačne a argumentačne bohatý materiál, ktorý núti k premýšľaniu a kritickému pohľadu na ideu ľudských práv, jej zdôvodnenia, historické osudy, druhy ľudských práv, spôsoby ich implementácie a garancie. Pri pohľade na minulosť a súčasnosť idey ľudských práv a na rozpory, ktoré v diskusiách o nich pretrvávajú, hlavne so zreteľom na ich inštrumentálne zneužívanie v prospech mocných a bohatých, o ideí ľudských práv asi platí ono povestné Cicerovo *Summum ius, summa injuria*.

Literatúra

- ARENDOVÁ, H. (1996): *Původ totalitarismu I – III*. Praha: OIKOYMENH.
- DE BENOIST, A. (2011): *Beyond Human Rights. Defending Freedoms*. Arktos Media: United Kingdom.
- KREJČÍ, O. (2011): *Lidská práva*. Praha: Profesional Publishing.
- POLLMANN A. – LOHMAN, G. (ed.) (2017): *Ľudské Práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram.
- MURÁNSKY, M. (2015): *Die Freiheit zum radikal Bösen: Das Problem der Fatalismus-These in Reinholds Interpretation zu Kant*. Frankfurt am Main Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2017): *Ambivalentnosť ľudský práv a neurčitost' ich pojmu z pohľadu filozofie*. Bratislava: VEDA.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2015): Ambivalentnosť ľudských práv z pohľadu filozofie. *Filozofia* (70), č. 9, s. 759-769.
- RUSHDIE, S. (2012): *Joseph Anton Vzpomínky*. Praha-Litomyšl: Paseka.
- RUSHDIE, S. (1988): *Satanské verše*. Prvé české vydání. Bez udania vydavateľstva a miesta vydania. ISBN 80-7243-020-3
- ŽÍŽEK, S. (2013): *Násilí*. Praha: Rybka Publishers.

Stat' vznikla v rámci grantu VEGA 1/0132/17 Právo na nezávislý život osôb s postihnutím a ich začlenenie do spoločnosti z pohľadu politickej a sociálnej filozofie.

Tatiana Sedová
Katedra filozofie FF UMB
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: tanasedova@gmail.com